

ELM SƏMASINDA PARLAYAN ÖMÜR

Elmin zirvəsində yaşanan ömür mərhum professor Yusif Seyidov ömrüdür. Yusif Seyidov deyəndə —ilk növbədə gözlərimiz qarşısında işıqlı, nurlu bir səhər canlanır. Yusif müəllim elm fədaisi —böyük alim, filosof, görkəmli dilçi və ədəbiyyatşünas, tənqidçi-publisist və sözün əsl mənasında böyük pedaqoq idi. Bunu demək yerinə düşər ki, dəniz nə qədər təlatümlüdürsə, insan gücü də o qədər tükənməzdir. Günəş nə qədər parlaq və əbədidirsə, insan zəkası da həmişə işıq saça bilər. Təbiət və şəxsiyyət oxşarlığını, vəhdətini Yusif Seyidov fenomenində açıq-aydın dərk etdik, —desək, yanılmazıq.

Yusif müəllimi 50 ilə yaxın bir vaxtdan —bizə dərs dediyi illərdən tanıyıq. Lakin birgə işlədiyimiz müddətdə onun dilçilik elminin inkişafı üçün əzmlə çalışdığının canlı şahidi olduq. İnsan nə qədər yazar, nə qədər işləyərdi. İşə gələndən gedənə qədər qələm əlindən düşməzdi. Bu zəhmətsevərlik bütün insanlar, bütün gənclik üçün bir nümunə deyildirmi? Onun yazıb-yaratdığı elmi əsərlər, monoqrafiyalar, dərsliklər, ədəbi-tənqidi məqalələr xalqımız üçün ən qiymətli sərvətdir.

Yusif Seyidovun elmi yaradıcılığı o qədər geniş, o qədər çoxşaxəlidir ki, bu yaradıcılığın hansı sahəsinə nəzər salsaq, çox dərin ideyaların, mürəkkəb elmi məsələlərin həllinin şərh edildiyini görürük.

Yusif Seyidov görkəmli dilçi alim idi, filoloq idi. Dissertasiya müdafiə edənlər, alimlik dərəcəsi alanlar çoxdur. Lakin hər alim məktəb yarada bilmir. Yusif müəllim məktəb yaradan alimdir. Bir məqalə, yaxud bir elmi iş yazarkən Yusif Seyidov yaradıcılığına istinad etmədən ötüşə bilmirik. Onun əsərlərindən sitat gətirir, onun ideyalarına əsaslanaraq yazdıqlarımızın düzgün olduğunu sübuta yetirməyə çalışırıq.

Yusif Seyidov Azərbaycan dilinin qrammatikası, qrammatik quruluşu haqqında çox dəyərli əsərləri ilə Azərbaycan dilinin inceliklərini, zənginliklərini, kateqoriyalar, sintaqmlar sistemini əks etdirməyə müvəffəq olmuşdur. O, qrammatika tədrisinin çox da vacib olmadığını söyləyən metodistlərə sübut etməyə çalışırdı ki, qrammatika insanların nitqinin —istər şifahi, istər yazılı nitqinin tənzimləyicisidir. Buna görədir ki, kitablarının əksəriyyətində Lomonosovun aşağıdakı fikrini epigraf kimi vermişdir: *“Qrammatikasız oratoriya kütdür, poeziya pəltəkdir, fəlsəfə əsassızdır, tarix xoşagəlməzdir, hüquqşünaslıq şübhəlidir”*. *“Qrammatika elə dilin özüdür, lakin dil də qrammatikasız, qrammatik qayda-qanunlarsız keçinə bilməz”*.

Yusif Seyidov 1952-ci ildən hələ ADU-nun V kursunda oxuyarkən, tələbəlik illərindən başlayaraq məqalələr yazıb çap etdirmişdir. İlk kitabı isə 1958-ci ildə çap olunmuşdur.

Onun ilk fundamental əsəri “Azərbaycan dilində söz birləşmələri” kitabıdır. Azərbaycan dili sintaksisinin mühüm, aktual problemlərinə həsr edilmiş bu əsər, 1992-ci ildə yenidən işlənərək əlavələrlə çap olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, əsərdə irəli sürülən nəzəri müdəalər bütün dilçilik elmi tərəfindən qəbul edilmiş, yüksək qiymətləndirilmiş və əsər bu gün də ali məktəblərdə dərslik, dərs vəsaiti kimi istifadə olunur. Akademik A.N.Kononov hələ 1977-ci ildə bu əsərin müəllifinin — Yusif Seyidovun adını türk dilləri sintaksisinin əsas problemlərinin həllində böyük xidmətləri olan sovet alimlərinin sırasında çəkmiş, əsəri yüksək qiymət-

ləndirmişdir. Əsərdə söz birləşmələrinin tədqiq tarixi, növləri, kriteriyaları göstərilmiş, bu sintaktik vasitənin sözlə, mürəkkəb sözlə, frazeoloji birləşmələrlə, cümlələrlə oxşar və fərqli xüsusiyyətləri, komponentlər arasındakı əlaqə növləri, komponentlərin ifadə vasitələri konkret dil faktları üzərində öz dərin elmi həllini tapmışdır. Əsərdə istifadə olunan zəngin ədəbiyyat siyahısı, müəllifin bütün dünya dilçiliyindən xəbərdar olmasını təsdiq edir. Yusif Seyidov bu sahədə bütün türkoloji ədəbiyyatı, rus dilçiliyini araşdırmış, Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşunda söz birləşmələrinin bütün spesifik xüsusiyyətlərini açıqlamağa müvəffəq olmuşdur.

Azərbaycan dilinin zəngin qrammatik quruluşunu dərinləndirən dərk edən görkəmli alim bundan sonra biri-birinin ardınca “Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər”, daha sonra “Azərbaycan ədəbi dilində əlavə sözlər və əlavə cümlələr” adlı kitablarını yazır. Burada müəllif cümləni təşkil edən sözlər arasında həm qrammatik, həm də məna əlaqələrinin mövcudluğundan danışır. Bu mövzular onun ali və orta məktəb dərsliklərində də geniş yer alır.

Yusif Seyidovun doğma dilə vurğunluğu, ana dilinə olan məhəbbəti müasir Azərbaycan dili çərçivəsində deyildi. Bu vurğunluq alimi Azərbaycan ədəbi dilinin tarixinə də baş vurmağa sövq edirdi.

O, 1969-cu ildə YUNESKO-nun Nəsiminin anadan olmasının 600 illik yubileyi ilə əlaqədar qərarından sonra bir-birinin ardınca Nəsimi haqqında silsilə məqalələr dərc etdirir. Yusif müəllim bununla kifayətlənməyərək 1996-cı ildə “Nəsiminin dili” adlı kitabını nəşr etdirir. Kitabda şairin əsərlərinin dili XIV əsr Azərbaycan-türk ədəbi dilinin nümunəsi kimi təqdim edilir.

Görkəmli alim XI-XVIII əsrlər Azərbaycan şeir dili haqqında geniş araşdırmalar aparmış, Xətib Təbrizidən başlayaraq Vidadi və Vəqifə qədər Azərbaycan şairlərinin dili və sənətkarlığı haqqında gözəl əsərlər yazmışdır. “Klassik Azərbaycan şairləri söz haqqında” kitabı buna misaldır. Yusif Seyidov klassik şairlərin dilini tədqiq etməklə yanaşı, dil tarixinə aid yazılmış əsərləri də nəzərdən qaçırmır və bu əsərləri də geniş təhlil edir.

1979-cu ildə görkəmli alim “Yazıçı və dil” kitabını çap etdirir. Bu kitabda XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaradan Azərbaycan yazıçılarının ədəbi dil uğrunda mübarizələrindən danışır, ədəbi üslub, eyni zamanda dilin tədrisi haqqında maraqlı fikirlər söyləyir.

1986-cı ildə Yusif Seyidovun “Ədəbi tənqid və bədii dil” kitabı işıq üzü görür. Bu kitabda 1960-80-ci illərin ədəbi prosesində dil və üslub məsələləri öz həllini tapmışdır.

1989-cu ildə alimin “Sözün

hikməti” adlı monoqrafiyası nəşr olundu. Sözlə, dilə vurğunluq bu kitabın əsas leytmotivini təşkil edir. Kitabda üç böyük mövzu əks etdirilir: I. Yeni dövr və ədəbi dil problemi; II. Mirzə İbrahimov; III. Məmməd Cəfər Cəfərov. Bu kitab onun “Yazıçı və dil” silsiləsindən olan araşdırmalarının davamıdır. Bu kitabda xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov və akademik Məmməd Cəfərin bədii söz, bədii dil, tərcümə, sənətkarlıq və s. məsələlərə dair fikir və düşüncələri öz əksini tapmışdır. “Sözün qüdrəti”, “Sözün şöhrəti” kitabları da bu qəbildəndir.

“Sözün şöhrəti” 1981-ci ildə nəşr edilmişdir. Kitabda Ə.Vahid, Ə.Cavad, Ə.Cəmil, M.Dilbazi, M.Rahim, S.Rüstəm və b. sənətkarların əsərləri, şeirləri təhlil edilir.

“Sözün qüdrəti” kitabı 1983-cü ildə çap olunmuş və burada B.Vahabzadə, R.Rza, H.Arif, İ.Səfərli, N.Həsənzadə, Xəlil Rza, F.Qoca və başqa şairlərimizin söz, dil haqqında maraqlı fikirlərindən bəhs edilmişdir.

Müəllifin ölməz şairimiz Səməd Vurğuna həsr etdiyi “Şairin dərdi” kitabı 1996-cı ildə çap olunmuşdur. Kitabda Səməd Vurğun yaradıcılığı yeni istiqamətdə təhlil edilir, sənətkarın şəxsi, ictimai kədərindən danışılır və müəllif bu kədərin səbəbini açıqlamağa çalışır, bu fonda öz kədərini, dərdini də sətirlərlə göstərir: “Mənim həyatım keşməkeşlərlə dolu olubdur. Uşaqlığım, ilk gənclik illərim iqtisadi çətinliklər içərisində keçib”. Yusif Seyidov dilçi alim kimi fəaliyyət göstərsə də, çox duyğulu bir insan idi. Səməd Vurğunun fəlsəfi düşüncələrini qələmə alan müəllif özü də bir filosof kimi çıxış edir. O, “Vəqif” dramından Vidadinin monoloqunu belə təhlil edir:

*Xudaya! İnsanın halı yamandır
Nələr çəkdiyimiz sənə əyandır.
Mənası varmıdır min təriqətin,
Aç, aç qapısını sən həqiqətin...*
—deyərək Səməd Vurğun Vidadinin dili ilə öz dərdini qələmə almışdır.

Yusif Seyidov yaradıcılığını izləyərkən onun dilçi, tənqidçi, ədəbiyyatçı kimi fəaliyyətindən başqa, siyasətçi olması da nəzəri cəlb edir. 2001-ci ildə nəşr edilmiş iki cilddən ibarət “Demokratiyanın uzun yolu” adlı kitablarında müəllifin ictimai-siyasi məzmunlu məqalələri toplanmışdır. Bu kitablarda milli azadlıq hərəkatı, qazandığımız müstəqillik və demokratiyanın çətin yollarından bəhs edilmişdir.

2003-cü ildə mərhum professor “Ey ulu dünya” kitabını nəşr etdirir. Bu kitabda isə müəllifin insan və həyat, sənət və sənətkar, klassik və müasir ədəbi irsə dair ədəbi-elmi-nəzəri fikir və düşüncələrini əks etdirən məqalələri toplanmışdır.

Hamımıza məlumdur ki, Yusif Seyidov bir çox ali və orta məktəb dərsliklərinin müəllifidir. Bunların hamısı haqqında danışmaq, əlbəttə, imkan xaricindədir.

2006-cı ildə ali məktəblər üçün “Azərbaycan dilinin qrammatikası”, 2008-ci ildə çap olunmuş “Azərbaycan dilçiliyində qrammatika problemləri” adlı dərsliklər maraqlı və dilçilik elmimiz üçün çox gərəklidir. Burada: “Nitq hissələri sözlərin dəqiqləşmiş ünvanıdır”, “Bir söz bir nitq hissəsi ola bilər”—sifətzərf, say-zərf məsələləri elmi, dəqiq və inandırıcı şəkildə izah edilir. Hal kateqoriyası, şəxs-xəbərlilik kateqoriyası, felin növ

kateqoriyası və s. mövzular da geniş, elmi baxımdan yeni aspektdə izah edilmişdir.

2008-ci ildə “Mir Cəlal-100 — Ədəbi-bədii dil problemləri” adlı monoqrafiyasını çap etdirir. Bu kitabda müəllif böyük alim, yazıçı, müəllim, nəcib insan, alicənablığı ilə yaddaşlarda yaşayan Mir Cəlalın geniş yaradıcılıq sahələrindən biri olan ədəbi-bədii dil haqqında mülahizələrini qələmə almışdır.

2012-ci ildə yazdığı “Xalq yazıçısı Elçin” adlı monoqrafiyasında yazıçı, filoloq, ictimai xadim Elçinin yaradıcılığından bəhs edilir və yazıçının söz və dil haqqında düşüncələri geniş oxucu kütləsinə çatdırılır, dramaturgiyası təhlil edilir.

Yusif Seyidovun yaradıcılıq diapazonu o qədər genişdir ki, bu yaradıcılıq yolu haqqında bir məqalə çərçivəsində məlumat vermək çətinidir. Yekun olaraq xatırlatmaq istəyirik ki, Yusif müəllim ömrünün sonuna yaxın daha ciddi cəhdlə işləyərək bir arzusunu reallaşdırdı. O, arzu edirdi ki, kitabları onu sevənlərin kitab rəflərində düzülsün, əsərləri ilə daim anılsın, xatırlansın, əbədi yaddaşlarda qalsın.

Yusif müəllim bu yola Allahın adı ilə çıxdı və 15 cildlik əsərlərini tamamlamağa tələsdı. Hər cildin əvvəlində yazırdı: “Allahın adı ilə başlayıram. Böyük yaradan mənə imkan versin ki, bu əsərimi də başa çatdırım”. Və Böyük Allah ona imkan verdi ki, o, kitablarını hər biri 500-600 səhifədən ibarət olmaqla 13 cildə öz sağlığında çap etdirib, dostlarına, tələbələrinə, onu sevənlərinə bağışlaya bildi. Kitabın girişində yazıb ki, *“Əsərlərimi 15 cildə çap etdirməyi nəzərdə tutmuşam, əgər ömür vəfa etməsə, cildlərdən kənarda qalan əsərlərimi də yığıb çap etdirməyi mənı tanıyanların öhdəsinə buraxıram”*. Arzu edərdim ki, o gün olsun ki, görkəmli alimin, müəllimin bu istəyi də yerinə yetsin, iki cildi də tamamlansın.

Ölüm —həyat! Ölüm —əbədiyyət! Bu məsələlər poeziyanın daimi mövzudur. Ölməz şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin fikrincə, ölümü mənalandıran əqidədir. Böyük əqidəli insanın ölümü də böyük olur. Şairin ideali ömrün mənasını duyan, həssas düşünən, özünü millətinin, bəşəriyyətin bir hissəsi hesab eləyən və öz ölümü ilə ömrünü mənalandıran insanlardır. Yusif müəllim öz qələmi ilə xalqına, vətəninə xidmət edən, mənalı həyat yolu keçən, böyük əqidə sahibi kimi xalqın yaddaşında həmişə yaşayan şəxsiyyətlərdən biridir. Onun keçdiyi şərəfli həyat yolu gəncliyə, tələbələrə əsl nümunədir.

Rəhilə QULİYEVA,
Bakı Dövlət Universitetinin
dosenti.